

**ÍTEFAN CEL MARE ÍI SF{NT
1504 - 2004**

PORTRET ÎN CRONICĂ

Carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului PIMEN,
Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților

SFÎNTA MĂNĂSTIRE PUTNA
2004

ARGUMENT

Tripticul dorit, proiectat și realizat de obștea Sfintei Mănăstiri Putna ca închinare la împlinirea celor cinci veacuri de când marele ctitor a trecut la lăcașurile veșnice se încheie cu acest volum. L-au precedat altele două: unul a adunat mărturii ale reflectării populare a figurii celui despre care, încă în secolul XVII, se spunea că, „după moartea lui, până astăzi îi zicu Sveti Ștefan vodă”¹; celălalt a înmănușiat un număr însemnat de studii istorice, datorate în special ultimelor decenii de cercetări². Volumul care se adaugă acum, ca ultimă parte a întreitului portret, îl înfățișează pe Ștefan cel Mare și Sfânt în postura de personaj al unor scrieri istorice vechi – **cronicile**. Pentru prima dată se adună, între aceleași coperte, mărturiile unor cronicari români și străini, creștini (ortodocși ori catolici) și necreștini deopotrivă. Se realizează, astfel, o oglindire impresionantă a modului în care personalitatea marelui înaintaș și faptele sale s-au reflectat în alcătuirii cronicărești ale vremii sau mai târziu, pe pământul românesc, dar și în statele cu care Moldova s-a aflat în raporturi felurite, pașnice ori războinice, după cum a fost cursul vremilor.

Cititorul va constata că pentru cronicarii moldoveni – fie că au scris în slavonește, fie că au scris în românește – Ștefan cel Mare a rămas, vreme de patru veacuri, figura centrală a istoriei țării lor. În însemnări scurte, amintind pisaniile dăltuite în piatră, sau în povestiri cu desfășurări ample, chipul domnului *bun, mare și sfânt* străjuiește această veche literatură istorică, al cărei binecuvântat început se află în chiar ctitoria sa cărturărească – analele de curte. În veacul al XVIII-lea, Ștefan vodă aparținea deja și istoriei, și legendei: chiar în vremea când se alcătuia și se scria impunătoarea compilație numită acum *Cronica paralelă* (fără nici un temei atribuită lui Axinte Uricariul), vornicul Ion Neculce culegea celebrele sale *cuvinte*, „auzite din om în om, de oameni vechi și bătrâni”, despre felurite întâmplări din vremea acelei domnii. Cercetările din ultima vreme arată că acei „oameni vechi și bătrâni” pe care îi căutase și-i întrebase Neculce erau mai

¹ *Ștefan cel Mare și Sfânt 1504–2004. Portret în legendă*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, 250 p.

² *Ștefan cel Mare și Sfânt 1504–2004. Portret în istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, 617 p. + ilustrații color.

cu seamă urmașii direcți ai eroilor respectivelor istorioare.

Cititorul va observa, de asemenea, cu ușurință, ce au preluat analiștii străini, ce i-a impresionat și cum au redat faptele, sinceritatea și onestitatea unora, părtinirea și ocolișurile tulburi ale altora, elogiile entuziaste, ca și consemnările reci și obiective.

Nu se poate trece cu vederea locul cu totul excepțional pe care Ștefan cel Mare îl ocupă în cronistica otomană (fie și numai în fragmentele reproduse aici): este evident că figura principelui Moldovei a polarizat interesul cronicarilor Imperiului Otoman din generații diferite. În frazele lor înflorite, întrețesute cu versuri, se simte unda de admirație pentru „ghiaurul” viteaz și șiret, ager și iscusit, de care s-a împiedicat cuceritorul Constantinopolului. Ștefan al Moldovei și sultanul Mehmed au fost doi adversari demni unul de celălalt.

În ultima secțiune a volumului se află adunate și câteva alte mărturii de epocă; ele nu sunt culese *din file de cronici*, dar astăzi se știe că din asemenea texte se culegeau informațiile *pentru file de cronici*. Din astfel de scrisori – trimise principilor creștini, papei, unor soli etc. – se încheagă o istorie (fie și fragmentară) a lui Ștefan cel Mare *scrisă de el însuși*³. Cât de întinsă trebuie să fi fost această corespondență și ce mare parte din ea s-a pierdut pentru totdeauna se poate înțelege chiar și numai din fragmentul păstrat al scrisorii pe care domnița Olena – măritată la Moscova cu fiul și moștenitorul marelui cneaz Ivan al III-lea și menită unui sfârșit așa de trist – a trimis-o tatălui său, în Moldova. Cele câteva emoționante rânduri de început ale epistolei pierdute oglindesc relații de familie despre care nu mai știm nimic altceva.

Toți cei care se interesează ori se ocupă, prin cercetări metodice, de istoria lui Ștefan cel Mare vor fi beneficiari ai acestui volum. Mărturiile adunate aici le vor sta la îndemână *cel puțin* pentru o primă (rapidă și foarte comodă) luare de contact cu astfel de izvoare.

Din toate acestea, la un loc, chipul lui *Sveti Ștefan vodă* se va desluși, azi, la fel de viu și de puternic precum a fost și pentru cei din vremea sa.

Ștefan S. Gorovei

³ După formula folosită de N. Iorga cu referire la un extraordinar „memorial” al lui Mihai Viteazul.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Cel de-al treilea volum din seria *Portretelor* lui Ștefan cel Mare și Sfânt strânge laolaltă cele mai însemnate izvoare istorice referitoare la domnul Moldovei, la personalitatea sa, la înfăptuirile sale. Sunt surse diferite ca tip și ca structură, redactate în spații geografice și în epoci diferite, inegale ca întindere, dar la fel de importante ca valoare istorică.

Partea cea mai mare a volumului a fost destinată izvoarelor narative, românești și străine. Intenția editorilor nu a fost aceea de a aduna, între copertele unei cărți, doar ceea ce s-a scris frumos și bun despre Ștefan cel Mare. Pentru aceasta, ar fi fost suficiente unele dintre cronicile moldovenești. Ceea ce s-a dorit a fost strângerea unui număr mai mare de izvoare, din care să reiasă figura domnului, cu toate luminile și umbrele ei. Or, acest lucru era posibil numai ținându-se cont și de ceea ce au scris autorii străini, proveniți, cu deosebire, din țări care, într-un moment sau altul, s-au aflat în conflict cu Moldova lui Ștefan. Așa se explică de ce n-au fost ocolite cronicile muntenești (chiar târzii) și de ce s-a dat o atenție așa de mare cronicilor poloneze, ungurești sau turcești.

Izvoarelor narative li s-au adăugat scrisori, rapoarte, însemnări de călătorie, socotite ca având un grad de obiectivitate mai mare decât cronicile.

Ultima secțiune a fost dedicată cuvintelor lui Ștefan cel Mare, așa cum se pot reconstitui ele din corespondență, din solii, dar și din textul pisaniiilor a două dintre ctitoriile sale – bisericile de la Milișăuți și Războieni.

Volumul se încheie cu singura piesă de corepondență de familie ajunsă până la noi: un fragment dintr-o scrisoare a domniței Olena, redactată la Moscova și adresată părintelui său.

Realizată din dorința de a pune la îndemâna unui public larg cele mai însemnate fragmente de cronici referitoare la Ștefan cel Mare, această culegere nu se substituie edițiilor științifice (pe care se bazează) și nici nu-și propune exhaustivitatea. Sunt texte care, din pricini felurite, au rămas neincluse în prezentul volum⁴. Este de la sine înțeles că o adevărată istorie a

⁴ Între ele, de pildă, consemnările contemporane ale cronicarilor Cavalerilor Teutoni (precum Liborius Naker, din al cărui *Jurnal* este cunoscut și des citat un fragment deosebit de savuros), cele ale candiotului Elia Capsali din 1523, ori expunerea analitică realizată în

lui Ștefan cel Mare nu se poate scrie fără ca specialiștii să aibă acces la toate sursele. De aceea, apare ca imperios necesară editarea grabnică a unui corpus de izvoare, în mai multe tomuri, după exemplul aceluia consacrat lui Mihai Viteazul⁵.

Unele dintre izvoarele străine cuprinse în acest volum beneficiază de ediții științifice în limba română. Altele (cu deosebire cronici poloneze și ungurești) au fost traduse fragmentar, fie în ediția de popularizare a lui N. Orghidan, fie ca anexe documentare la unele studii. Spre a marca deosebirea, izvoarelor care nu s-au bucurat încă de traduceri complete, însoțite de comentariile de rigoare, le-au fost păstrate titlurile originale.

În funcție de necesități, au fost preluate, în subsolul paginilor, unele dintre notele explicative aparținând vechilor editori. Alte precizări, ale editorilor de acum, au fost făcute direct în text, între paranteze drepte.

Ortografia și punctuația au fost actualizate, potrivit normelor academice, iar eventualele greșeli de tipar din edițiile folosite au fost îndreptate tacit (*M. M. Sz., Șt. S. G.*).

Iași, Întâmpinarea Domnului 2004

secolul al XVII-lea în Polonia, în limba franceză (fragmente referitoare la Ștefan cel Mare au fost publicate de d-l C. Rezachevici în „Revista de Istorie”, 35, 1982, nr.5-6).

⁵ Anul Ștefan cel Mare și Sfânt poate fi cel mai potrivit prilej pentru desăvârșirea proiectului *Fontes ad Stephani Magni pertinentes*, pentru realizarea căruia s-a apelat, acum vreo două decenii, la istorici și filologi din București și din Iași.

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE.....	7
ARGUMENT	9
NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI.....	11
IZVOARE ROMÂNEȘTI.....	13
A. MOLDOVA.....	14
<i>Letopisețul anonim al Moldovei</i>	14
<i>Cronica moldo-germană</i>	22
<i>Letopisețul de la Putna nr. I</i>	29
<i>Letopisețul de la Putna nr. II</i>	33
<i>Traducerea românească a Letopisețului de la Putna</i>	38
<i>Cronica moldo-polonă</i>	41
Grigore Ureche, <i>Letopisețul Țării Moldovei</i>	46
Nicolae Costin, <i>Letopisețul Țării Moldovei</i>	70
Ion Neculce, <i>O samă de cuvinte</i>	99
<i>Letopisețul Țărâi Românești</i> și a Țărâi Moldovei (Cronica paralelă).....	103
Vasilie, cămărașul de izvoade, <i>Istoriile</i> Țării Rumânești și a Țării Moldovei	146
Vartolomei Măzăreanu, <i>Istorie pentru</i> <i>Sfânta Mănăstăre Putna</i>	147
B. ȚARA ROMÂNEASCĂ	151
<i>Istoriia Țării Rumânești de când au descălecat</i> <i>pravoslavnicii creștini</i> (Letopisețul Cantacuzinesc)	151
Radu Popescu, <i>Istoriile domnilor Țărâi Rumânești</i>	151
IZVOARE STRĂINE	157
CRONICI POLONEZE	158
Ioannes Dlugoss (Jan Długosz), <i>Historia Polonica</i>	158
Matei Miechowski, <i>Chronica Polonorum</i>	173

Bernard Wapowski, <i>Chronicorum [...]</i> <i>partem posteriorem 1480-1535</i>	176
Johannes de Komorowo, <i>Tractatus cronicae</i> <i>fratrum minorum observancie a tempore Constanciensis</i> <i>concilii et specialiter de provincia Poloniae</i>	191
Martin Cromer, <i>Polonia sive de origine</i> <i>et rebus gestis Polonorum</i>	193
Maciej Strykowski, <i>Kronika Polska</i>	194
Stanislaus Sarnicius (Sarnicki), <i>Annales seu</i> <i>de origine et rebus gestis Polonorum et Lithuanorum</i>	196
Bielski, <i>Kronika Polska</i>	196
CRONICI UNGUREȘTI	207
<i>Chronicon Dubnicense</i>	207
Antonius Bonfinius, <i>Historia Pannonica</i> <i>ab origine gentis ad annum 1495</i>	207
Petrus Ranzanus, <i>Epitome rerum Hungaricarum</i>	211
Ioannes de Thurocz, <i>Chronica Hungarorum</i>	212
Felix Petančić, <i>Despre drumurile pe care</i> <i>trebuie să se pornească expediția contra turcilor</i>	213
Nicolaus Isthuanffius, <i>Regni Hungarici historia</i>	214
Ludovicus Tubero, <i>Commentariorum de rebus</i> <i>suo tempore nimirum ab a. 1490 usque ad a. 1522</i> <i>in Pannonia et finitimis regionibus gestis</i>	216
CRONICI GERMANE	222
Jakob Unrest, <i>Chronicon Austriacum</i>	222
<i>Cronică germană</i>	223
CRONICI RUSEȘTI	224
<i>Cronica de la mănăstirea Hustânscaia</i>	224
<i>Cronica lituaniană</i>	226
<i>Cronica Byhovec</i>	233
CRONICI BIZANTINE	237
Laonic Chalcocondil, <i>Expuneri istorice</i>	237

CRONICI TURCEȘTI	239
Orudj bin Adil, <i>Cronicile dinastiei otomane</i>	239
Tursun bei, <i>Istoria sultanului Mehmed han,</i> <i>părintele cuceritor</i>	241
Așâk pașa-zade, <i>Cronicile dinastiei otomane</i>	247
Mehmed Neșri, <i>Oglinda lumii. Istoria dinastiei otomane</i>	256
<i>Viața sultanului Baiazid han, fiul lui Mehmed han</i>	262
<i>Cronicile dinastiei otomane</i>	264
Șemseddin Ahmed bin Suleiman Kemal pașa-zade, <i>Cronicile dinastiei otomane</i>	266
Lütfi pașa, <i>Cronicile dinastiei otomane</i>	272
Rustem pașa, <i>Istoria dinastiei otomane</i>	274
Mehmed pașa Küciük Nișandji, <i>Cronica lui Nișandji</i>	275
Sa'adeddin Mehmed hodja efendi, <i>Coroana istoriilor</i>	275
Mehmed bin Mehmed, <i>Cronică aleasă și informativă</i>	286
Kodja Husein, <i>Evenimentele minunate</i>	288
Kara-Celebi-zade Abdul-Aziz efendi, <i>Grădina celor virtuoși</i> ...	297
Kiatip Celebi, <i>Calendarul sau cronologia istorică</i>	298
Solakzade Mehmed Hemdemi, <i>Cronica</i>	299
Müneğgimbași derviș Ahmed dede bin Lütfüllah, <i>Pagini informative</i>	307
Ioannes Leunclavius, <i>Historiae Musulmanae Turcorum</i>	311
ALTE MĂRTURII	313
Giovanni Maria Angiolello, <i>Historia Turchesca</i>	313
Scrisoarea papei Sixt al IV-lea către Ștefan cel Mare (31 martie 1475).....	319
Scrisoarea papei Sixt al IV-lea către Ștefan cel Mare (20 martie 1476).....	319
Raportul lui Ladislau, slujitorul lui Vlad Țepeș (7 august 1476)	320
Scrisoarea lui Eminek Mârza, dregător al hanului Crimeii, către sultanul Mehmed al II-lea (10-19 octombrie 1476)	322
Raportul cadifului Mustafa către Înalta Poartă	324
Raportul lui Matteo Muriano (7 decembrie 1502).....	326
Raportul lui Matteo Muriano (5 ianuarie 1503).....	329

Jean Molinet, <i>Chroniques</i>	332
Ioachimus Cureus, <i>Gentis Silesiae Annales</i>	334
<i>Descrierea călătoriei lui Ercole Dalmatul în Transilvania și în Moldova</i>	337
„SĂ LUĂM AMINTE...”	339
Jurământul lui Ștefan cel Mare către regele Cazimir al Poloniei (2 martie 1462)	340
Scrisoarea lui Ștefan cel Mare către regele Cazimir al Poloniei (1 ianuarie 1468)	342
Jurământul lui Ștefan cel Mare către regele Cazimir al Poloniei (28 iulie 1468)	345
Scrisoarea lui Ștefan cel Mare către papa Sixt al IV-lea (29 noiembrie 1474).....	347
Scrisoarea lui Ștefan cel Mare către principii creștini (25 ianuarie 1475).....	348
Instrucțiunile lui Ștefan cel Mare către solii trimiși în Ungaria (20 iunie 1475).....	349
Solia trimisă de Ștefan cel Mare la Ivan al III-lea, marele cneaz al Moscovei (1475)	351
Solia trimisă de Ștefan cel Mare la Veneția (8 mai 1477)	352
Solia trimisă de Ștefan cel Mare la regele Cazimir al Poloniei (1481)	355
Pisania bisericii Sf. Procopie din Milișăuți (13 noiembrie 1487).....	356
Solia trimisă de Ștefan cel Mare la Alexandru, marele cneaz al Lituaniei (8 februarie 1493)	356
Pisania bisericii Sf. Arhanghel Mihail din Războieni (18 noiembrie 1496)	358
Solia trimisă de Ștefan cel Mare la Ivan al III-lea, marele cneaz al Moscovei (1498)	358
Solia trimisă de Ștefan cel Mare la Alexandru, marele cneaz al Lituaniei (1499).....	359

*

Începutul scrisorii domniței Olena către Ștefan cel Mare.....	362
NOTĂ	363
CUPRINS.....	371